

FAKALAHĪ KĪ HE KASETE MAKEHE 'A E PULE'ANGA TONGA

KASETE MAKEHE

Fika 10

TISEMA 20,

1995.

LAO KĪ HE NGAĀHI MAKETĪ

NGAĀHI TU'UTU'UNI KĪ HE MAKETĪ TALAMAHU 1995

'I hono ngaue'aki 'a e ngaahi mafai kuo foaki kiate ia 'e he kupu 3 mo e 5 'o e lao kĪ he Ngaahi Maketi (Vahe 49), 'oku fakahoko ai 'e he Minisita 'o e Ngoue mo e Vaotata 'a e ngaahi tu'utu'uni ko 'eni:-

Hingoa nounou. 1. (1) 'E ūi 'a e Ngaahi Tu'utu'uni ni ko e Ngaahi tu'utu'uni kĪ he Maketi Talamahu 1995.

Ngaue'aki. (2) 'E ngaue'aki pe 'a e ngaahi tu'utu'uni kĪ he Maketi Talamahu;
 (3) 'Okapau 'e 'i ai ha faikehckche 'i he ngaahi Tu'utu'uni ni mo e ngaahi Tu'utu'uni kĪ he Ngaahi Maketi (Vahe 49) 'e ngaue'aki 'a e ngaahi Tu'utu'uni ko 'eni.

'UHINGA'I LEA. 2. 'I he ngaahi Tu'utu'uni ni, tukukche ka fiema'u 'e he kupu ha 'uhinga kehe -

"Lao" 'oku 'uhinga ia kĪ he Lao kĪ he Ngaahi Maketi (Vahe 49);

"taha tauhi maketi" 'oku 'uhinga ia kĪ he sevaniti 'a e ma'u mafai kĪ he maketi kuo fokotu'u ke ne fakahoko 'a e ngaahi fatongia 'i he loto maketi;

"maketi" 'oku 'uhinga ia kĪ he Maketi Talamahu;

"ma'u mafai kĪ he maketi" 'oku 'uhinga ia kĪ he ma'u mafai kĪ he maketi Talamahu, 'oku ngaue 'o fakataua kĪ he Lao;

"loto maketi" 'oku 'uhinga ia kĪ he 'api (fakatou'osi 'a e kekelele mo e ngaahi fale) 'a ia 'oku faka'ataa ke hoko ko e maketi;

"ngoue" 'oku 'uhinga ia kĪ he fua'i 'akau mata mo e vesitapolo mata, 'akau 'oku 'i ai hono tenga kalasi 'o e koane, 'akau foha, mo e ngaahi koloa kehe 'oku natula tatau mo ia:

"fakatau atu" 'oku 'uhinga ia ke kau 'i he fefakatau'aki, fetongi ha koloa 'aki ha koloa, pe fakafetongi koloa, pe felotoi ke fakahoko 'a e ngaahi me'a ni, pe ke tu'uaki pe faka'ali'ali ke fakatau atu, fetongi ha koloa 'aki ha koloa pe fakafetongi koloa, pe ko e tauhi pe ma'u ha koloa ke fakatau atu, fetongi ha koloa 'aki ha koloa pe fakafetongi koloa;

"fakatau'anga" 'oku 'uhinga ia kĪ ha hili'anga me'a mo ha fo'i 'ataa fakatau'anga me'a, 'elia 'oku 'aa'i uaea, pe ko ha loki loka'i malu pe kemitini 'i he maketi;

"taha ma'u fakatau'anga" 'oku 'uhinga ia ki ha taha kuo foaki ange 'e he ma'u mafai ki he maketi ha'ane laiseni ke ne ngaue'aki ha fakatau'anga;

3. Kuo pau ke pule'i mo tokanga'i 'a e maketi 'e ha pule maketi 'e fokotu'u 'e he ma'u mafai ki he maketi. Ko e tokotaha kotoa pe 'oku ne ngaue'aki pe 'oku ne 'i he loto maketi kuo pau ke ne talangofua ki he ngaahi tu'utu'uni taau kotoa pe 'e fai 'e he pule maketi ki he tauru'a ke tauhi 'a e mazu mo e ma'a 'a e maketi. Pule Maketi

4. (1) Kuo pau ke ava 'a e maketi ki he fefakatau'aki 'i he ngaahi taimi 'e tu'utu'uni 'e he ma'u mafai ki he maketi 'i he taimi ki he taimi, ka kuo pau 'e 'ikai ava 'a e maketi ki he fefakatau'aki 'i ha 'aho Sapate. Houa ngaue

(2) Tukukehe ka tu'utu'uni 'e he ma'u mafai ki he maketi ha taimi kehe, kuo pau ke ava 'a e maketi ki he fefakatau'aki lolotonga 'a e ngaahi taimi ko 'eni:

(a) 'I he ngaahi 'aho anga maheni kuo pau ke ava 'a e maketi ki he fefakatau'aki lolotonga 'a e ngaahi taimi ko 'eni --

Monite ki he Tu'apulelulu ..... 8 a.m. ki he 6 p.m.

Falaite ..... mei he 8 a.m. ki he 9 p.m.

Tokonaki ..... mei he 6 a.m. ki he 5 p.m.

(b) Tapuni 'i he ngaahi 'aho malolo fakapule'anga tukukehe --

(i) Kapau ko ha Falaite ..... ava pe ke fetuku atu ki ai 'a e koloa;

(ii) kapau ko ha Tokonaki ..... ava ki he fefakatau'aki 'o hange pe ko e ngaahi Tokonaki anga maheni;

Ka kuo pau ke tapuni 'a e maketi 'i he 'aho 25 mo e 26 'o Tisema, 'aho 1 'o Sanuali mo e Falaite Lelei.

(3) Kuo pau 'e 'ikai ke hu pe nofo 'i he loto maketi ha taha hili 'a e ngaahi houa fefakatau'aki te'eki ke fakamafai'i 'e he pule maketi.

5. (1) Ko e ngaahi koloa kotoa pe 'e fakatau atu 'i he maketi kuo pau ke 'ave ia ki ai 'i he ngaahi taimi 'e tu'utu'uni 'e he ma'u mafai ki he maketi mei he taimi ki he taimi. Fo'aveaki 'o e ngaahi koloa

(2) Tukukehe ka toki tu'utu'uni 'e he ma'u mafai ki he maketi ha taimi kehe, ko e ngaahi koloa ko ia ke fakatau atu kuo pau ke 'oatu ia ki he maketi lolotonga 'a e ngaahi taimi ko 'eni:

Monite ki he Tu'apulelulu ...mei he 6 a.m. ki he 8 a.m.
mo e 6 p.m. ki he 8 p.m.

Falaite .....mei he 7 a.m. ki he 8 a.m.
mo e 9 p.m. ki he 12 tu'apo

Tokonaki .....mei he 4 a.m. to 7 a.m.

Ngaahi koloa ke fakatau 'i he feitu'u pau.

6. 'E ngofua ke tu'utu'uni mei he taimi ki he taimi 'e he pule maketi 'a e ngaahi feitu'u pau 'i he loto maketi 'e ngofua ke fakatau atu ai ha fa'ahinga koloa, 'o hangee ko e monumanu mo'ui kapau 'e pchee, 'e 'ikai ngofua ke fakatau atu ha koloa pehe 'i ha feitu'u kehe 'i he loto maketi.

Sivi 'o e ngoue mo e ngaahi koloa kehe.

7. (1) Ko e ngoue kotoa pe 'e fakatau atu 'i he maketi 'e sivi ia 'e he pule maketi.

(2) Kuo pau ke kei fo'ou 'a e fua'i 'akau mo e vesitapolo kotoa pe mo ma'a pea mo 'i ha tu'unga tatau mo e ma'u me'atokoni 'a e tangata, 'i he taimi 'oku 'omai ai ki he maketi.

(3) Ka 'i ai ha fua'i 'akau, vesitapolo pe 'akau foha 'oku pala, 'uli pe 'ikai lelei ki he ma'u me'atokoni 'a e tangata 'e 'ikai tali ia 'e he pule maketi.

(4) Kuo pau foki ke 'ave 'e he pule maketi, pe te ne fekau ke 'ave 'e he taha ma'u fakatau'anga pe ha fa'ahi hono tolu, ha fa'ahinga koloa mei he loto maketi 'e 'ilo 'oku kovi, palaku, 'uli, pala, fakatupu mahaki, fakatu'utamaki pe ta'e taau.

Koloa 'oku te'eki fakatau

8. (1) 'E ngofua ke tuku pe 'i he loto maketi ha koloa 'oku te'eki ke fakatau atu 'i he 'osi 'a e 'aho kapau 'e fakangofua 'e he pule maketi ka 'e fua 'e he taha 'oku 'a'ana 'a e ngaahi kanongatamaki, pea ka 'i ai ha ngaahi koloa 'oku tuku ka 'oku te'eki ke fakangofua 'e ngofua ke 'ave ia 'e he pule maketi pea ke ne fa'iteliha ki ai 'i ha founga 'oku pchee 'e he pule maketi 'oku taau.

(2) 'E ngofua ke tuku pe 'a e ngaahi koloa 'i he ngaahi 'a uaea pe ngaahi loki loka'i malu tukukehe kapau 'e hoko ai ha fakatu'utamaki ki he mo'ui pe ko e koloa.

Ngaahi tu'utu'uni ki he mo'ui

9. (1) Kuo pau ke sivi mo'ui lelei 'a e taha kotoa pe 'oku ne fakatau atu ha me'akai moho, me'akai fakaneifua, pe inu ta'e 'olokaholo 'i he maketi 'i he kuata kotoa pe 'o e ta'u pea ke 'oange ha'ane tohi sivi mo'ui lelei, 'a ia 'e fakamo'oni hingoa ki ai ha 'ofisa faito'o.

(2) 'E 'oange 'a e ngaahi tohi sivi mo'ui lelei ko ia mo tauhi ia 'e he pule maketi lolotonga 'a e taimi 'e ngaue ai 'a e taha kuo sivi mo'ui lelei 'i he loto maketi.

(3) Ka 'i ai ha taha kuo te'eki ke sivi mo'ui lelei pea kuo 'ikai ke ne 'oange ha tohi sivi mo'ui lelei kuo fakamo'oni 'i 'o hangē ko ia 'oku tu'utu'uni 'e he palakalafi 1 'o e tu'utu'uni ni kuo pau 'e 'ikai ke ngaue ia 'i he maketi pe te ne fakatau atu ai ha koloa.

(4) 'O tanaki atu ki he tu'utu'uni 'i 'olunga, 'e ngofua ke fekau 'e he pule maketi ha taha 'i he loto maketi pe 'oku ne teu hu ki he loto maketi ke ne 'oange ha tohi sivi mo'ui lelei 'oku kei 'aonga, pe toki fakafou 'i he 'aho ko ia 'oka pau 'e fiema'u, kapau 'oku 'i ai ha 'uhinga taau 'e tui ai 'a e pule maketi 'oku puke 'a e tokotaha ko ia pe 'oku ne ala fakapipihahi ha mahaki ki ha ni'ihahi kehe 'i he loto maketi.

Ngaue'aki mo e vahe 'o e ngaahi fakatau'anga.

10. (1) Fakatatau ki he tu'utu'uni 20 (3), 'e 'ikai ngofua ki ha taha ke ne fakatau atu ha fa'ahinga koloa 'i he maketi tukukehe kapau 'oku ne fakatau atu ia 'i ha fakatau'anga kuo vahe'i kiote ia 'i he laiseni kuo foaki ange 'e he ma'u mafai ki he maketi lolotonga 'a e ngaahi houa 'oku ava ai 'a e maketi ki he fefakatau'aki.

(2) Ko e vahe 'o e ngaahi fakatau'anga 'i he maketi kuo pau ke lotu ki ai 'a e ma'u mafai ki he maketi, 'a ia kuo pau ke aofangatuku 'e ne tu'utu'umi, 'o fakatatau ki he ngaahi tu'utu'umi fakalukufua kuo pulusi 'i he Kasete mo fokotu'u 'i he maketi.

(3) Tukukehe kapau 'e tu'utu'umi 'e he ma'u mafai ki he maketi ha me'a kehe, kuo pau ke vahe 'a e ngaahi fakatau'anga 'i he maketi Talamahu 'o pehee ni:

- (a) Ko e ngaahi hili'anga me'a mo e ngaahi fo'i 'ataa fakatau'anga 'i he loki taupotu ki lalo 'o e fale maketi 'e faka'ataa ia ki he fefakatau'aki ki he vaha'a taimi 'e 'ikai laka hake 'i he 'aho 'e taha, pea ke ngaue'aki pe ia 'ekinautolu 'oku nau fakatau atu 'a e ngoue.
- (b) 'E 'ataa 'a e ngaahi 'a uaea ki he fefakatau'aki 'i he vaha'a taimi ko e mahina 'e taha ki he mahina 'e tolu. 'E ngofua ke kole 'e he taha 'oku ne laiseni 'a e 'a uaea 'i he mahina 'e taha kimu'a 'i he 'aho 'oku ngata ai 'ene laiseni ke fakafou'ou 'a e laiseni ko ia. 'Oku 'ikai pau ke fakafou'ou 'e he ma'u mafai ki he maketi ha laiseni pehee, ka kuo pau 'e 'ikai fakafisinga'i 'a e kole fakafou'ou ko iaa ta'e 'i ai ha 'uhinga lelei.
- (c) 'E 'ataa 'a e ngaahi loki loka'i malu ki he fefakatau'aki 'i he vaha'a taimi ko e ta'u 'e taha ki he ta'u 'e tolu.

'E ngofua ke kole ha taha 'oku ne laiseni ha loki loka'i malu 'i he mahina 'e tolu kimu'a 'i he 'aho 'oku ngata ai 'ene laiseni ke fakafou'ou 'a e laiseni ko iaa. 'Oku 'ikai pau ke fakafou'ou 'e he ma'u mafai ki he maketi 'a e laiseni ko iaa, ka kuo pau 'e 'ikai fakafisinga'i 'a e kole fakafou'ou ko iaa ta'e 'i ai ha 'uhinga lelei.

(4) Ko e mafai 'o e ma'u mafai ki he maketi ke ne vahe 'a e ngaahi fakatau'anga 'oku kau ai 'a e feitu'u kotoa pe 'i he lotu maketi pea mo e ngaahi 'elia fonu 'i tu'a 'i he fale maketi pe ngaahi fale kehe 'o e maketi. Fakatatau ki he mafai ko iaa, 'e ngofua ki he pule maketi ke ne vahe'i ha ngaahi fo'i 'ataa pau 'i he tu'a fale maketi pe ngaahi fale kehe (ka 'i he lotu maketi) ke hoko ko ha ngaahi hili'anga me'a pe ngaahi fo'i 'ataa fakatau'anga 'o tatau ai pe pe 'oku 'i ai ha ngaahi hili'anga me'a totonu pe ngaahi naunau kehe pehee 'i he feitu'u ko iaa pe 'ikai.

11. (1) 'E ngofua ke tu'utu'umi 'e he ma'u mafai ki he maketi 'a e ngaahi tu'utu'umi mo e ngaahi founa 'o fekau'aki mo e kole laiseni mei he taimi ki he taimi.

Tohi ki kole laiseni.

(2) Kae'oua ka 'i ai ha tu'utu'umi kehe 'a e ma'u mafai ki he maketi, kuo pau ko e ngaahi tu'utu'umi mo e ngaahi founa 'eni ki he kole laiseni:

- (a) Ko e ngaahi hili'anga me'a mo e ngaahi fo'i 'ataa fakatau'anga, 'o tatau ai pe pe 'e fakatau atu ai 'a e ngoue pe ngaahi koloa kehe, 'oku 'ikai fiema'u ke fai ha tohi kole, ka 'e fiema'u 'a e taha kole ke ne 'atu ki he pule

maketi 'a e ngaahi fakamatala 'o fekau'aki mo e fa'ahinga ngoue pe ngaahi koloa kehe mo e ngaahi fakamatala fekau'aki mo e tokotaha (kakai) 'oku nau fakatau atu ia.

- (b) Ko e ngaahi 'a uaca, ngaahi loki loka'i malu mo e ngaahi kenitini, 'oku fiema'u ke 'atu ha tohi kole 'i he Foomu 'i he Tepile 'o e ngaahi Tu'utu'uni ni.

12. (1) Ko e ngaahi tu'utu'uni fekau'aki mo e foaki pe fakafisinga'i 'o e laiseni. ngaahi laiseni kuo pau -

- (a) kapau ko e hili'anga me'a pe ngaahi fakatau'anga 'oku 'ikai ke tapuni, 'e fakahoko ia 'e he pule maketi;
- (b) kapau ko e ngaahi 'a uaca, ngaahi loki loka'i malu mo e ngaahi kenitini, 'e fakahoko ia 'e he ma'u mafai ki he maketi.

(2) 'E ngofua ke 'ikai 'atu 'e he pule maketi pe ma'u mafai ki he maketi ha laiseni ke ngaue'aki ha fakatau'anga 'i he maketi 'o fakatatau ki he ngaahi tu'unga ko 'eni -

- (a) kapau kuo te'eki totongi 'e he taha kole, pe 'oku 'ikai ke ne lava 'o totongi 'a e ngaahi totongi (fecs) pe ngaahi totongi hilifaki (charges) 'oku kau ki ai;
- (b) kapau 'oku tui 'a e pule maketi pe ko e ma'u mafai ki he maketi ko e taumu'a 'oku 'amanaki ke ngaue'aki ki ai 'oku ta'efe'unga pe 'oku 'ikai ke ne langa hake ha 'ajakai lelei ki he kakai 'oku nau fefakatau'aki 'i he maketi;
- (c) kapau kuo 'i ai ha fakatau'anga 'o e taha kole pe 'oku 'i ai ha'ane kaunga tonu 'i ha fakatau'anga 'i ha feitu'u kehe 'i he maketi, pea 'e haa filifilimanako ki he kau kole fe'unga kehe kapau 'e foaki ange 'a e laiseni kuo ne kole; pe
- (d) kapau kuo 'ikai muimui pau 'a e taha kole ki ha ngaahi tu'unga 'o e laiseni pe 'ikai te ne muimui pau ki he ngaahi Tu'utu'uni ni.

13. Kuo pau ke tauhi 'e he pule maketi ha tohi lesisita 'o e ngaahi laiseni kuo foaki.

14. (1) 'E ngofua ke fakatonotonu 'e he pule maketi pe ma'u mafai ki he maketi ha laiseni -

- (a) kapau 'oku 'i ai ha fehalaaki fakakalake pe ha fehalaaki 'e hoko koe'uhi ko ha matavalea pe ha me'a 'oku pulli, pe ha fehalaaki fakafika, pe fehalaaki fekau'aki mo hano fakamatala 'i 'o ha tokotaha, me'a pe koloa 'oku lau ki ai 'i he laiseni; pe
- (b) 'i ha kole 'a e taha ma'u laiseni, kapau 'e tatau 'a e fakatonotonu ko ia mo e ngaahi tu'utu'uni mo e ngaahi founga 'a e ma'u mafai ki he maketi 'o fekau'aki mo e foaki 'o e ngaahi laiseni.

(2) Kuo pau ke faka'ilonga'i 'e he pule maketi 'i he tohi lesisita ha fakatonutonu 'i he ngaahi laiseni.

(3) Kuo pau ke 'atu 'e he pule maketi ha fanongonongo ki he taha ma'u laiseni 'o fekau'aki mo ha fakatonutonu 'i he laiseni.

15. (1) 'E ngofua ke fakata'e'aonga'i 'e he ma'u mafai ki he maketi ha Fakata'e'aonga'i 'o e laiseni
laiseni -

(a) kapau 'oku pehee 'e he pule maketi 'oku 'i ai ha me'a hala kuo tohi pe 'oku fufuu'i ha tefito'i mo'oni 'o fekau'aki mo e kole laiseni, pe 'oku 'ikai ke fakahoko 'a e ngaahi tu'unga mahu'inga 'i he laiseni pe ngaahi Tu'utu'uni ni, pe 'oku 'i ai ha fehalaaki 'i hono foaki 'o e laiseni, pe 'oku 'i ai ha liliu lahi 'e hoko 'i he ngaahi me'a ko iaa hili hono foaki 'o e laiseni; pe

(b) 'i ha kole 'e he taha ma'u laiseni.

(2) Kuo pau ke faka'ilonga'i 'e he pule maketi 'a e fakata'e'aonga'i 'o e laiseni 'i he tohi lesisita.

(3) Kuo pau ke 'atu 'e he pule maketi ki he taha ma'u laiseni ha fanongonongo 'o fekau'aki mo e fakata'e'aonga'i 'o e laiseni mo e ngaahi 'uhinga ki hono fakata'e'aonga'i.

(4) Kapau 'e fakapapau'i 'e he ma'u mafai ki he maketi 'oku 'i ai ha totonu ke totongi fakafoki ange ki he taha ma'u laiseni ha konga 'o e totongi (fee), kuo pau ke totongi fakafoki ange ia.

16. (1) Ko e ngaahi totongi ki he ngaahi fakatau'anga 'i he maketi kuo pau ke anga pehe ni - Ngaahi totongi

- (a) Ko e ngaahi hili'anga me'a 'i he loki taupotu ki lalo, \$2.00 ki he 'aho;
- (b) Ko e fakatau atu 'o e ngoue 'i he ngaahi hili'anga me'a 'i he fungavaka 'uluaki, \$2.50 ki he 'aho;
- (c) Ko e fakatau atu 'o e maketi fea 'i he ngaahi hili'anga me'a 'i he fungavaka 'uluaki, \$4.00 ki he 'aho;
- (d) Ngaahi feitu'u 'e faka'aonga'i 'oka fonu 'a e ngaahi fakatau'anga, \$1.50 ki he 'aho;
- (e) Ngaahi 'a uaea, \$120.00 ki he mahina;
- (f) Ngaahi loki loka'i malu 'i he loki taupotu ki lalo, \$200.00 ki he mahina 'e taha;
- (g) Ngaahi loki loka'i malu 'i he fungavaka 'uluaki, \$160 ki he mahina 'e taha; mo e
- (h) Ngaahi kenitini, \$400.00 ki he mahina 'e taha.

(2) Ko e loki loka'i malu pe kenitini, kuo pau ke tanaki atu ki he ngaahi totongi 'oku lau ki ai 'i he palakalafi (1) (f, g & h) 'o e ngaahi tu'utu'uni ni ha totongi fakalahi 'a ia 'e hilifaki 'o hangee ko ia 'oku lau ki ai 'i he tu'utu'uni 11 (2) (c) ki he foaki 'o ha laiseni.

(3) 'O tanaki atu ki he ngaahi totongi (fees) mo e ngaahi totongi hilifaki (charges) 'oku lau ki ai 'i he palakalafi (1) mo e (2) 'o e tu'utu'uni ni, 'e ngofua ki he ma'u mafai ki he maketi ke ne hilifaki ha ngaahi totongi mei he taimi ki he taimi ki hono tufaki pe ngaue'aki 'o e 'uhila, vai, ngaahi naunau fakama'a, mo e ngaahi ngaue kehe 'i he maketi, ki he fakatau'anga takitaha.

(4) Ko e totongi 'o e laiseni ki he ngaahi fakatau'anga 'i he maketi, 'o hangee ko ia 'oku lau ki ai 'i he palakalafi (1) 'o e tu'utu'uni ni, kuo pau -

- (a) kapau ko e hili'anga me'a mo e ngaahi fo'i 'ataa fakatau'anga, ke totongi ia 'i he kamata'anga 'o e vaha'a taimi 'oku foaki ki ai 'a e laiseni; pea
- (b) kapau ko e 'a uaea mo e ngaahi loki loka'i malu, pe ngaahi kenitini 'i he pe kimu'a 'i he 'uluaki 'aho 'o e mahina takitaha 'oku foaki ki ai 'a e laiseni.

(5) Ko e ngaahi totongi kotoa pe 'o e ngaahi fakatau'anga, 'o hangee ko ia 'oku ha 'i he palakalafi (2) mo e (3) 'o e tu'utu'uni ni, kuo pau ke totongi ia 'i he founga 'e tu'utu'uni 'e he ma'u mafai ki he maketi mei he taimi ki he taimi.

Ngaahi ha mo'ua 17. Kuo pau 'e 'ikai ngofua ke nofo pe ngaue'aki 'e taha ha fakatau'anga lolotonga ia 'oku te'eki ke totongi 'a e ngaahi totongi (fees) mo e ngaahi totongi hilifaki (charges) kuo 'osi taimi ke ne totongi ki hono ngaue'aki 'o e fakatau'anga ko iaa.

Liliu 'o e ngaahi fakatau'anga 18. Kuo pau 'e 'ikai liliu 'e ha taha 'a e founga 'o ha fakatau'anga pe te ne fakahaha ai ha fanongonongo pe te ne fakama'u ki ai, pe hoko 'aki ha fa'ahinga me'a kehe, pe 'ai ki ai ha naunau fale pe ngaahi me'a faka'efi'efi kehe te'eki ke fakangofua 'e he ma'u mafai ki he maketi. 'E ngofua ke to'o 'e he pule maketi pe te ne fekau 'a e taha ma'u fakatau'anga pe ha fa'ahi hono tolu ke ne to'o, ha fa'ahinga me'a pehee kuo ngaahi te'eki ke fakangofua.

Ngaahi me'a kehe mo e ngaahi tu'unga kehe 19. 'E muimui pau 'a e taha ma'u laiseni kotoa pe ki he ngaahi tu'unga ko 'eni -

- (i) te ne tokanga'i 'a e ma'a fakalukufua 'a e fakatau'anga mo e ngaahi feitu'u takataki ki ai, mo tauhi 'a e fakatau'anga ke 'i ha tu'unga fakafiemalie mo taau ke ngaue'aki 'e he taha ma'u fakatau'anga ka hoko;
- (ii) 'e 'ikai ngofua ke ne hu ki he loto maketi kimu'a 'i he taimi 'ave 'o e fakamaketi 'o hangee ko ia 'oku ha 'i he tu'utu'uni 5.

- (iii) kuo pau ke ne mavahe mei he loto maketi 'i he houa tapuni 'a ia 'oku ha 'i he tu'utu'uni 4.
- (iv) 'e lava ke to'o 'ene laiseni pea 'e ngofua ke tuli 'a e taha ma'u laiseni mei he loto maketi kapau 'e 'ikai ke ne muimui pau ki he ngaahi Tu'utu'uni ni; pea
- (iv) 'e 'ikai ngofua ke ne foaki ki ha taha kehe 'a e totonu ke ngaue'aki 'a e fakatau'anga te'eki ke tali 'e he ma'u mafai ki he maketi; ka 'e 'ikai te ne ta'e tali pehee kapau 'oku 'ikai ha 'uhinga lelei ki ai.

20. (1) Kuo pau ki he taha ma'u laiseni ke fakalele kenitini 'i ha fakatau'anga ke ne fakalele 'a e kenitini ko iaa 'o fakatau ki he ngaahi tu'utu'uni ki he mo'ui 'a e kakai pea mo e ngaahi Tu'utu'uni ni.

Ngaahi tu'utu'uni
fakalahi ki he
kenitini

(2) Kuo pau ki he taha ma'u laiseni ke fakalele kenitini 'i ha fakatau'anga ke ne -

- (a) tokanga'i ke 'i ai ha ngaahi me'a tanaki'anga veve fe'unga;
- (b) tauhi 'a e fakatafenga vai 'uli 'o e kenitini pea ke fufulu ma'u pe 'a e ngakongako 'i he ngaahi fakatafenga;
- (c) fakalelei'i ha mahae mo e/pe maunau 'oku hoko ki he fale maketi mo e/pe ngaahi konga kuo fakanaunau 'aki 'e he ma'u mafai ki he maketi;
- (d) tuku 'a e ngaahi me'a tanaki'anga veve kotoa pe kuo fonu ki he feitu'u 'e tanaki ai 'o hangee ko ia 'e fakahinohino 'e he pule maketi, pea ke ne fakafoki kinautolu ki he kenitini hili hono tanaki 'o e veve;
- (e) tokanga'i 'oku ma'a 'i he 'aho kotoa pe 'a e 'elia 'o e kenitini mo e ngaahi feitu'u ofi ki ai;
- (f) 'oku 'ane ki he kakai, 'o ka totongi ha pa'anga, ha me'akai 'ave 'oku ma'a, inu ta'e 'olokaholo mo e ngaahi me'a inu 'ata'ataa pe (fakataha mo e ngaahi me'akai fakaneifua mo e ngaahi me'a ifi), kae 'ikai ko e ngaahi me'akai hikinga kakato 'oku ma'u 'i he ngaahi fale kai;
- (g) teuteu'i ha ngaahi me'a ngaue 'oku taau ke fakahoko 'aki 'a e talitali 'o e kakai 'i 'olunga;
- (h) teuteu'i 'a e ngaahi naunau 'a ia 'e sivi 'i he ngaahi houa 'oku taau 'e ha taha kuo fakamafai'i 'e he ma'u mafai ki he maketi mo e/pe Potungaue Mo'ui; pea
- (i) fakapapau'i 'oku 'ikai hu mai pe hu atu 'a e kakai 'i he loto kenitini 'i he fa'ahinga taimi pe 'o hoko ai 'a e kenitini ko ha matapa hu'anga ki he maketi.

(3) Kuo pau ke ava 'a e kenitini lolotonga 'a e ngaahi houa ngaue anga maheni 'a e maketi ka 'e lava ke hoko atu 'ene ava, ka 'i he kanita ki tu'a, hili 'a e ngaahi houa ngaue anga maheni 'o 'ikai to e laka hake 'i he houa 'e ua kimu'a leva 'i he taimi ava 'o e maketi mo e houa 'e ua hili leva 'a e taimi tapuni 'o e maketi.

(4) Kuo pau 'e 'ikai ke ava 'a ē kenitini 'i he ngaahi 'aho Sapate.

Papa
fanongonongo

21. (1) Ko ha me'a 'oku tu'utu'uni, fakapapau 'i pe fiema'u 'e he ma'u mafai ki he maketi 'o fakataau ki ha kupu 'o e ngaahi tu'utu'uni ni 'e fanongonongo ia ke 'ilo 'e he kakai 'aki hano fakahaahaa ha tatau 'o ia 'i ha papa fanongonongo 'e teuteu 'e he ma'u mafai maketi ki he taumu'a ko ia 'i loto 'i he loto maketi.

(2) Kuo pau ke kounga 'e ha ma'u mafai ki he maketi ha tatau 'o e ngaahi Tu'utu'uni ni ke fakahaahaa 'i he papa fanongonongo ko ia.

'Ulungaanga

22. 'E muimui 'a e taha kotoa pe 'oku ne ngaue'aki 'a e maketi ki he ngaahi tu'utu'uni ko 'eni -

(1) 'E 'ikai ngofua ke ngaue'aki 'a e maketi 'e ha taha 'oku ne ma'u ha fa'ahinga mahaki pipihi, pea 'i he me'a ko ia 'e ngofua ke 'eke 'e he pule maketi ha tohi fakamo'oni fakafaito'o 'o hangee ko ia 'oku ha 'i he tu'utu'uni 9(4).

(2) Kuo pau 'e 'ikai fakahu 'e ha taha ha kulii ki he loto maketi pe te ne fakangofua ha kulii ke nofo ai.

(3) 'E 'ikai ngofua ke fakahoko 'e ha taha ha fa'ahinga anga 'oku 'ikai maau, fakahiia pe palaku, pe te ne fakafaingata'a'ia'i pe hoha'asi ha taha 'oku ne ngaue'aki 'ene ngaahi totonu fakalao pe 'oku ne fakahoko ha ngaahi fatongia 'i he maketi.

Hia mo e tautea

23. Ka 'i ai ha taha 'oku ne maumau'i ha kupu 'o e ngaahi Tu'utu'uni ni 'oku ne fakahoko ha hia pea 'oku ne ala mo'ua 'oka halaia ki he mo'ua pa'anga 'e 'ikai laka hake 'i he \$100.00 pea ka 'ikai totongi 'e ala ngaue popula ki he vah'a taimi 'e 'ikai laka hake 'i he mahina 'e I.

TEPILE

FOOMU TOHI KOLE KI HE LAISENI 'A UAEA/LOKI LOKA'I
MALU/KENITINI*

(Tu'utu'uni 11 (2))

KI HE MA'U MAFAI KI HE MAKETI 'I TONGATAPU

Ko au.....'o.....
(Hingoa 'o e taha kole) (tu'asila 'o e taha kole)

'oku ou kole heni ke foaki mai ha laiseni 'A Uaea/Loki Loka'i Malu/Kenitini*
ki he Maketi Talamahu.

Ko e fakamatala 'eni 'o e ngaahi koloa 'e fakatau atu ai:-

Ngaahi fakamatala kehe 'oku fiema'u:-

Kuo u muimui pau ki he ngaahi tu'utu'uni ('o hangee ko e lesisita 'i he
Potungae Mo'ui ke fakatau atu 'a e me'akai 'o fakatautu ki he kupu 34
'o e Lao ki he Mo'ui 'a e Kakai 1992).

Ko e lekooti 'eni 'o 'eku pisinisi fefakatau'aki:-

'Oku mahino kiate au kapau 'oku ou kole ha laiseni loki loka'i malu pe
kenitini, 'e fiema'u 'e he ma'u mafai ki he maketi 'a ia ko e kongia ia 'o
e tohi kole ni ke u kau 'i ha tala mahu'inga, pe ke u fakaha 'oku ou loto
ke u totongi ha totongi fakalahi tukupau ki hono foaki mai 'o e laiseni ki
he loki loka'i malu pe kenitini.

(* tamate'i 'oka 'ikai fiema'u)

.....
Fakamo'oni hingoa 'a e Taha Kole

Na'e fakahoko 'i Nuku'alofa 'i he 'aho ni 14 'o Tisema 1995.

Vaea

Minisita Ngoue mo e Vaotata.